

INDEX

STVDIA PHILOLOGICA VALENTINA

STVDIA PHILOLOGICA VALENTINA

Número 5, n.s. 2

Any 2001

EPIGRAFIES
HOMENATGE A JOSEP CORELL

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CLÀSSICA

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

ÍNDIX

O. INTRODUCCIÓ	I
I. EPIGRAFIA LLATINA	
ARASA I GIL, F.: "El mil·liari de Borriol (la Plana Alta, Castelló) en una carta de F. Vallés, Baró de la Pobra Tornesa i la Serra d'En Galzeran, al botànic A. J. Cavanilles".....	1
CASTILLO, C.: " <i>Seviri Augustales</i> en la región meridional del <i>conventus Tarraconensis</i> ".....	19
DEL HOYO, J.: "Nuevo estudio del <i>carmen epigraphicum</i> de Pomponio".....	27
ENCARNAÇÃO, J. d': "A epigrafia romana do País Valenciano".....	43
FERRAGUT, C. y MUSEROS, L.: "Inscripción inédita de un <i>beneficiarius consularis</i> en Carthago Nova".....	53
GÓMEZ PALLARÈS, J.: "L'Epitafi de Justinià de València (IHC 409 = ILCV 1902): Notes Complementàries de Lectura".....	61
GÓMEZ PANTOJA, J. i GARCÍA PALOMAR, F.: "El culto a Hércules y otras novedades epigráficas en San Esteban de Gormaz (Soria)".....	73
HERNÁNDEZ PÉREZ, R.: "Sobre una antigua inscripción dialogada de <i>Carthago Nova</i> con un <i>hapax</i> morfosintáctico (<i>uisitum uenisti</i>)".....	103
MAYER I OLIVÉ, M.: "Una inscripción cristiana d'Andalusia conservada a Barcelona".....	111
SEGUI, J. J., MELCHOR, J. M. y BENEDITO, J.: "Hallazgo en Valencia de una cabeza infantil con marca epigráfica".....	119
STYLOW, A. U. y GIMENO PASCUAL, H.: " <i>Minima de instrumento domestico</i> ".....	133
II. EPIGRAFIA GREGA	
MELERO, A.: "Un <i>óstrakon</i> en griego de la Almoina de Valencia".....	155
REDONDO J.: "Assaig d'interpretació d'una inscripción poètica de Sagunt".....	161
III. HUMANISME I ALTRES EPIGRAFIES	
BARCELÓ, C.: "Làpida funerària de <i>Murbātīr</i> (Sagunt, segle X)".....	169
CASANOVA, E.: "L'antroponimia en les inscripcions dels cementeris valencians".....	179
CASANOVAS MIRÓ, J.: "Algunas observaciones sobre el texto del epitafio hebreo saguntino, supuestamente atribuido a un jefe militar de Amasías".....	187
GIL, L.: "Algo más sobre Juan Parthenio Tovar".....	205
GÓMEZ FONT, X.: " <i>De codicibus librisque antiquis ad res epigraphicas inlustrandas</i> ".....	215
VELAZA, J.: "En torno a la tradición manuscrita de la epigrafia ibérica: MLH III F.3.3 y el manuscrito de Dempere".....	235
IV. ABSTRACTS	241

El mil·liari de Borriol (la Plana Alta, Castelló) en
una carta de F. Vallés, Baró de la Pobla
Tornesa i la Serra d'En Galzeran, al botànic A.
J. Cavanilles

Ferran Arasa i Gil
Universitat de València

Fausto Vallés Vega y Villalba, XIIé Baró de la Pobla Tornesa i la Serra d'En Galzeran, va nàixer a Castelló de la Plana l'any 1762¹, fill de Buenaventura de Vallés y Ferrer i de Maria Manuela de Vega y Villalba. A la mort del seu pare, van ser nomenats curadors i tutors seus el prevere de la Serra d'En Galzeran J. Vives i el seu oncle J. B. Vallés, Comendador de l'orde de Sant Joan i Coronel de l'Exèrcit. Anys després, a la mort de la seua mare, aquest es va veure obligat a tornar de Malta i abandonar la seua carrera militar per a dedicar-se a l'educació dels seus nebots. L'any 1780, F. Vallés va iniciar els estudis a València, que compaginava amb el seu aprenentatge en la direcció de la hisenda familiar. L'any 1787 va contraure matrimoni amb Bàrbara Ferrer de Plegamans, membre d'una il·lustre família de Requena².

A través del seu oncle i tutor, membre de la *Real Sociedad Económica de Amigos del País* de València i persona il·lustrada, de qui justament parla A. J. Cavanilles en la seua obra més coneguda³, va establir una relació epistolar amb el naturalista, a qui va proporcionar la notícia epigràfica que ací comentaré i altra informació

¹ S. Castellet Casanova, "Faust Vallés i Vega, XIIé Baró de la Pobla Tornesa i Serra d'En Galzeran", *I Jornades Culturals a la Plana de L'Arc* (1996), La Pobla Tornesa, pp. 33-36.

² A. Martínez Valle i P. P. Ripollès, *El tesoro de la familia Ferrer de Plegamans*, Estudis Numismàtics Valencians, 8, València, 1997, p. 68

³ A. J. Cavanilles Polop, *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y frutos del Reyno de Valencia*, I, Madrid, 1795, p. 54: "(...) el Comendador D. Juan Vallés, caballero ocupado siempre en la felicidad del pueblo, y que ha puesto la suya en vivir allí fomentando la agricultura, y principalmente el cultivo de las viñas".

relacionada amb les curiositats naturals de la seua Baronia i terres pròximes⁴. La seua dedicació intel·lectual va derivar posteriorment cap a l'Astronomia, matèria sobre la qual va publicar dos opuscles⁵. Membre ell també de la *Real Sociedad Económica*, va mantenir relació amb diversos estudiosos de la seua època, que en ocasions pernoctaven al seu palau de Castelló de la Plana. L'any 1807 va morir la seua esposa i va maridar de nou amb Rita Canor y Pallarrés. Els darrers anys de la seua vida els va passar a València, on va morir en 1827 a l'edat de 64 anys.

L'interés de F. Vallés per l'epigrafia, sens dubte de caràcter merament puntual per quant el seu major interès s'adreçava a les ciències naturals, pot situar-se en un període especialment fèrtil per als estudis sobre l'antiguitat clàssica en el qual destaquen diverses figures de la il·lustració valenciana⁶. En efecte, al llarg del segle XVIII personalitats de gran relleu com el degà M. Martí Zaragoza, natural d'Orpesa (la Plana Alta) i representant de la il·lustració primerenca⁷; J. M. Miñana, frare trinitari i catedràtic de Retòrica de la Universitat de València⁸; G. Mayans y Siscar, sens dubte una de les figures de major projecció internacional i gran epigrafista⁹; el

⁴ *Diversos*, XIII, 7.3.13, Arxiu Cavanilles, Reial Jardí Botànic, Madrid.

⁵ F. Vallés Vega y Villalba, *Curso y efemérides del nuevo planeta descubierto en Sicilia en el observatorio de Palermo en 1 de enero de 1801, para este mes de mayo de 1802, calculados en Valencia*, Valencia, 1802; i *Observaciones de los eclipses ocurridos este año*, Valencia, 1804.

⁶ Vegeu, en general: Mª V. Goberna Valencia, "Arqueología y Prehistoria en el País Valenciano: Aportaciones a la historia de la investigación", *Actes de les Jornades d'Arqueologia* (1995), València, pp. 11-14; i G. Mora, *Historias de Mármol. La Arqueología Clásica española en el siglo XVIII*, Madrid, 1998.

⁷ A. Mestre Sanchis, *Humanismo y crítica histórica en los ilustrados alicantinos*, Alicante, 1980, pp. 14-60. El treball més destacat de M. Martí Zaragoza sobre l'arqueologia valenciana és *De Theatro saguntino Epistola* (1719), editat per J. M. Estellés i F. J. Pérez Durá, *Sagunt. Antigüedad e ilustración*, Arxius i documents, 9, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1991, pp. 69-123.

⁸ Entre les seues obres cal destacar *De Theatro Saguntino Dialogus* i *De Circi Antiquitate Dialogus*: J. M. Estellés i F. J. Pérez Durá, *Sagunt. Antigüedad e ilustración*, citat, pp. 125-357.

⁹ Sobre la figura de G. Mayans, vegeu especialment: V. Peset, *Gregori Mayans i la cultura de la Il·lustració*, Barcelona, 1975; i A. Mestre Sanchis, *El mundo intelectual de Mayans*, Valencia, 1978. L'obra històrica de Mayans es

seu germà J. A. Mayans y Siscar, col·laborador i secretari seu¹⁰; el cronista de la ciutat de València A. Sales y Alcalá, col·leccionista i amic de Mayans¹¹; F. Pérez Báyer, gran hebraïsta i numismàtic¹²; A. Marcos Burriel, corresponsal de Mayans¹³; E. Palos, advocat i antiquari, nomenat Conservador de les Antiguitats de Morvedre per ordre reial¹⁴, i els mateixos A. J. Cavanilles i A. Valcárcel, dels quals parlaré més endavant, van fer interessants aportacions sobre les antiguitats i l'epigrafia i numismàtica valencianes.

El segle XVIII va veure nàixer també les primeres institucions acadèmiques. L'any 1742 es fundà l'*Academia Valenciana* per iniciativa d'un grup d'intel·lectuals encapçalats per G. Mayans y Siscar, de la qual va ser secretari l'esmentat A. Sales y Alcalá. Després de la seua desaparició en 1751, es va constituir l'*Academia de Bellas Artes de Santa Bárbara*, institució dedicada a l'ensenyament de les Arts que tingué la seu a l'antiga Universitat Literària. L'any 1768 va ser reorganitzada segons el model de la *Real Academia de Bellas Artes de San Fernando* de Madrid, fundada per Fernando VI, i el monarca Carlos III la va dotar amb rendes pròpies, passant a denominar-se *Real Academia de Nobles Artes de San Carlos*¹⁵. Aquest mateix monarca va crear les *Reales Sociedades Económicas de Amigos del País*, de les quals la de València es constituïx l'any 1776¹⁶.

troba recopilada a: G. Mayans y Siscar, *Obras completas, I. Historia*, A. Mestre Sanchis ed., Oliva-València, 1983.

¹⁰ En relació amb l'arqueologia, la seua obra més important és: J. A. Mayans i Siscar, *Ilici, hoy la Villa de Elche, ilustrada con varios discursos*, València, 1771.

¹¹ Entre les seues aportacions a l'epigrafia valenciana destaquen diversos opuscles, alguns de caràcter polèmic, que van quedar inèdits, com els dos que esmentaré més endavant (notes 31 i 35).

¹² Algunes notícies epigràfiques del País Valencià apareixen en el seu viatge a Andalusia: A. Mestre, P. Pérez i J. A. Catalá eds., *Francisco Pérez Bayer. Viajes literarios*, València, 1998.

¹³ G. Mayans, *Epistolario, II. Mayans y Burriel*, A. Mestre Sanchis ed., València, 1972.

¹⁴ La seua obra més coneguda és: E. Palos, *Disertación sobre el teatro y el circo de Sagunto, ahora villa de Murviedro*, València, 1793.

¹⁵ S. Aldana Fernández, *La Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de València: historia de una Institución*, València, 1998.

¹⁶ V. Llombart, *Absolutismo e ilustración: génesis de las Sociedades Económicas de Amigos del País*, València, 1979.

Amb el regnat de Fernando VI comencen els viatges de reconeixement, anomenats *literaris*, realitzats per erudits i antiquaris, amb la finalitat de recopilar documents sobre la història d'Espanya. Entre aquests destaquen el *Viage de España* de A. Ponz, comissionat per Carles III en 1771¹⁷ i el del mateix F. Pérez Bayer, comissionat per l'Acadèmia de la Història l'any 1782, ja esmentat. També en aquest darrer terç de segle s'acabaven de publicar obres com la *España Sagrada* de E. Flórez¹⁸, veien la llum altres com l'*Atlante Español* de B. Espinalt¹⁹ i s'iniciava la publicació de la *Historia crítica de España* de J. F. Masdeu²⁰.

En la darrera dècada del segle, A. J. Cavanilles preparava l'encàrrec reial d'un viatge per Espanya que va començar pel Regne de València i va efectuar entre els anys 1791 i 1793, a partir del qual redactaria la seua coneguda obra *Observaciones*²¹. Tot i que era fonamentalment botànic, al llarg del seu viatge va tenir oportunitat de mostrar la seua curiositat científica realitzant unes excavacions arqueològiques als Banys de la Reina de Calp²². Cavanilles, que va passar per Borriol i la Pobra Tornesa els anys 1792-93, esmenta com úniques antiguitats

¹⁷ A. Ponz, *Viage de España, ó cartas en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse que hay en ella*, Madrid, 1772-1794 (19 vols.).

¹⁸ E. Flórez (1752): *España Sagrada. Theatro Geográfico Histórico de la Iglesia de España. Origen, divisiones y límites de todas sus Provincias. Antigüedades, traslaciones, y estado antiguo, y presente de sus Sillas en todos los dominios de España, y Portugal. Con varias Disertaciones críticas para ilustrar la Historia Eclesiástica de España*, Madrid, 1747-1775 (29 vols.).

¹⁹ B. Espinalt y García, *Atlante Español, o descripción general geográfica, cronológica e histórica de España, por Reynos y Provincias*, Madrid, 1775-1795 (14 vols.).

²⁰ J. F. Masdeu, *Historia crítica de España y de la cultura Española*, Madrid, 1783-1805 (20 vols.).

²¹ J. F. Mateu Bellés, "El viaje de Cavanilles por el Reyno de Valencia (1791-1793)", a A. J. Cavanilles Polop, *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y frutos del Reyno de Valencia*, Castelló, 1991 [1795-97], Ed. facsimil, s.p.; J. F. Mateu Bellés, "Cavanilles y el oficio ilustrado de viajar", a *Las observaciones de Cavanilles doscientos años después*, I, Valencia, 1995, pp. 15-55.

²² A. J. Cavanilles, "Noticia de lo descubierto en la marina de Valencia por el comisionado de S.M. para el viaje científico de España D. Antonio Joseph Cavanilles, en los días 18 y 19 de mayo de 1792", *Suplemento a la Gazeta de Madrid*, 26 de juny de 1792.

de la zona els mil·liaris de la Pobra Tornesa²³, de les Coves de Vinromà i el de l'encreuament entre el Camí Reial i la senda de la Serra d'En Galzeran, a més de l'Arc de Cabanes²⁴. En el temps que va atendre la correspondència de F. Vallés, Cavanilles treballava a Madrid -on havia tornat en la tardor de 1793- en la redacció del segon volum de les *Observaciones*, activitat que simultanejava amb la preparació del quart volum de les *Icones*, la seua més important obra en el camp de la botànica²⁵.

Pels mateixos anys, A. Valcárcel Pío de Saboya y Moura, el Comte de Lumières, recorria el Regne copiant i prenent nota de les antiguitats, fonamentalment romanes, amb les quals redactaria la memòria remesa l'any 1805 a la *Real Academia de la Historia*, que va ser editada en 1852 per A. Delgado²⁶. A diferència de Cavanilles, Valcárcel sí que era un estudiós de l'antiguitat que aleshores ja comptava amb diverses publicacions en aquest camp, en especial sobre epigrafia i numismàtica²⁷.

²³ A. J. Cavanilles, *Observaciones sobre la Historia Natural*,..., citat, p. 55: "Parece que por esta (La Pobra) pasaba el camino romano de Valencia á Barcelona: lo cierto es que no léjos de la Pobra, y casi á la extremidad de los cerros en que se terminan los montes hácia el norte, se conserva aun plantada perpendicularmente una de las piedras que los Romanos ponian para señalar las millas. Es de piedra de amolar roxiza y dura, de una sola pieza, sin inscripción ni letras, y su figura cilindrica por espacio de seis pies hasta que junto al suelo que la sostiene empieza á ser quadrada".

²⁴ B. Martí Oliver, "Les estampes de l'antiguitat en les *Observaciones* d'A. J. Cavanilles", *Cuadernos de Geografía* 62 (1997), *Segundo Centenario de las Observaciones del Reyno de Valencia*, V. Mª Rosselló i J. F. Mateu eds., València, pp. 488-489.

²⁵ J. F. Mateu Bellés, "Cavanilles y el oficio ilustrado de viajar", citat, p. 43. A. J. Cavanilles Palop, *Icones et descriptiones plantarum quae aut sponte in Hispania crescunt aut in hortis hospitantur*, 1790-1801.

²⁶ A. Valcárcel Pío de Saboya y Moura, *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia*, MRAH VIII (1852). Tot i que desconeixem amb exactitud les dates dels seus viatges per les comarques septentrionals del País Valencià, algunes referències que ell mateix dóna poden ser orientatives: l'any 1781 va visitar el Forcall, el 1788 Almenara, el 1789 Almassora, el 1790 Cabanes, el 1791 Alcalà de Xivert i el 1798 l'Alcora i Costur.

²⁷ A. Valcárcel Pío de Saboya y Moura, *Medallas de las Colonias, Municipios i Pueblos Antiguos de España hasta oi no publicadas*, Valencia, 1773; *Barros saguntinos. Disertaciones sobre estos monumentos antiguos, con varias inscripciones inéditas de Sagunto (hoy Murviedro) en el Reino de Valencia*,

D'altra banda, la importància dels manuscrits en el camp de l'epigrafia ha estat destacada en nombroses ocasions²⁸. Al País Valencià, J. Corell ha treballat amb especial dedicació en aquest camp²⁹. Dins d'aquests, la correspondència és una font de gran interès perquè freqüentment fou el mitjà a través del qual els estudiosos tenien notícia de les noves troballes. Sens dubte, la correspondència de major interès és la mantinguda entre els propis epigrafistes, que intercanviaven informació i opinions. Possiblement un dels millors exemples és l'erudit informe sobre l'epigrafia espanyola que G. Mayans y Siscar va adreçar l'any 1756 a l'epigrafista alemany J. E. I. Walch³⁰.

En un altre nivell, però igualment interessant, es troba la correspondència dels epigrafistes amb els seus informants locals,

Valencia, 1778; *Lucentum oy la ciudad de Alicante en el Reyno de Valencia. Relación de las inscripciones, estatuas, medallas, ídolos, lucernas, barros y demás monumentos antiguos hallados entre sus ruinas*, Valencia, 1780; *Reglas para copiar con exactitud las inscripciones antiguas*, Valencia, 1787; *Inscripciones de Carthago Noua, hoy Cartagena en el Reyno de Murcia*, Madrid, 1796.

²⁸ Vegeu, per exemple: M. Mayer, "Epigrafia Hispànica y transmisión literaria con especial atención a la manuscrita", *Epigraphie Hispanique*, Paris, 1984, pp. 35-53; H. Gimeno Pascual, "Manuscritos y epigrafia latina: datos para un censo español", a M. H. Crawford ed., *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*, London, 1993, pp. 291-302; H. Gimeno Pascual, "Novedades sobre los estudios epigráficos en España en los siglos XVI-XVII. Manuscritos y Epigrafia. Metodología: el ejemplo del ms. Cattaneo", *La Antigüedad como Argumento II. Historiografía de arqueología e historia antigua en Andalucía*, F. Gascó i J. Beltrán (eds.), Sevilla, 1995, pp. 99-120; i H. Gimeno Pascual, *Historia de la investigación epigráfica en España en los siglos XVI y XVII a la luz del recuperado manuscrito del Conde de Guimerá*, Zaragoza, 1997.

²⁹ Vegeu, entre altres: J. Corell Vicent, "Francisco Morató y Ordaz, un singular testigo de la epigrafia romana de Sagunto", *Arse*, 25 (1990), Sagunto, pp. 93-106; i M. J. Carbonell i J. Corell, "Inscripciones romanes del País Valencià en un manuscrit de Lluís Galiana", *BSCC*, LXVII (1989), pp. 471-498. Però tal vegada la millor expressió del seu treball d'escorcoll dels manuscrits són els quatre volums ja publicats del seu *corpus* valencià: *Inscripciones romanes de Saetabis i el seu territori*, València, 1994; *Inscripciones romanes d'Edeta i el seu territori*, València, 1996; *Inscripciones romanes de Valentia i el seu territori*, València, 1997; i *Inscripciones romanes d'Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris*, València, 1999.

³⁰ G. Mayans i Siscar, *Introductio ad veterum inscriptionum historiam litterariam*, L. Abad i J. M. Abascal eds., Madrid, 1999.

que en ocasions arribaven a constituir una veritable xarxa de corresponsals que els mantenien informats i ocasionalment apareixen esmentats en les seues obres. Els exemples són abundants, però podem recordar-ne ací un del cronista A. Sales, qui en un manuscrit de 1766 donat a conèixer per J. Corell s'ocupa, entre altres qüestions, de les vies romanes i dels mil·liaris que s'havien trobat en territori valencià, i esmenta que coneixia el mil·liari de les Coves de Vinromà a través d'una carta del metge de la població: "(...) quedan estas letras que copió su Médico el Dr. Joseph Crespo, y me embió su dibujo en 15 de Noviembre 1753"³¹.

Efectivament, la correspondència era una part important del treball de recollida d'informació dels erudits, i això ho podem veure en el cas del mateix A. J. Cavanilles. Des de la tardor de 1793 fins a la darrereria de 1796 va mantenir un important volum de correspondència amb persones conegudes de poblacions valencianes (escrivans, rectors, nobles, etc) amb la finalitat d'ampliar, contrastar o verificar les dades necessàries per a la redacció final de la seua obra. Per la forma de l'edició, en dos volums, ordenats de nord a sud, va començar la relació epistolar amb els seus contactes de les comarques septentrionals³². Algunes d'aquestes cartes no van arribar a temps per a aprofitar la informació que aportaven a la redacció del primer volum, que va veure la llum l'any 1795, com la que ací veurem.

El document que ací presente és una carta que F. Vallés va enviar a A. J. Cavanilles amb data de 18 de maig de 1796, una còpia de la qual em va ser facilitada per J. F. Mateu, catedràtic de Geografia de la Universitat de València³³. En ella es dona a conèixer el mil·liari de Borriol dedicat a l'emperador Deci, que Cavanilles no havia inclòs en les seues *Observaciones* (Apèndix documental, I). No coneixem la resposta de Cavanilles, ja que malauradament sembla no haver-se conservat. Amb posterioritat a la resposta d'aquest, Vallés li va

³¹ A. Sales, *Crítica del Papel del Dr. Josef Rios, rector de Cullera, Sobre el Hadriano, que otro explicó*, 1766; J. Corell, "Pedestal de Játiva (Valencia) y miliario de las Cuevas de Vinromá (Castellón)", *Actas del Coloquio Internacional de Epigrafía Jurídica Romana*, Pamplona, 1989, pp. 271-272.

³² J. F. Mateu Bellés, "Cavanilles y el oficio ilustrado de viajar", citat, p. 44.

³³ Una primera referència a aquesta carta apareix a S. Castellet, "Faust Vallés i Vega, XIIé Baró ...", citat, pp. 35 i 37-38; i A. Martínez Valle i P. P. Ripollès, *El tesoro de la familia Ferrer de Plegamans*, citat, p. 68.

remetre una altra carta amb data de 26 de juny de 1796 on expressa de nou el seu interès pel mil·liari i fa una detallada descripció de la Cova dels Malandrins de la Pobla Tornesa (Apèndix documental, II). D'aquesta segona carta ens interessa només el principi, que és l'única part transcrita, puix és on fa referència de nou a l'esmentat mil·liari. La referència a Pérez Bayer d'aquesta segona lletra pot donar a entendre que Cavanilles li havia dit que tal vegada aquell ja la coneixia.

En la seua carta a Cavanilles, el Baró de la Pobla tracta fonamentalment del mil·liari de Borriol, del qual fa una pormenoritzada descripció i transcriu el text. En relació amb aquest, esmenta un segon mil·liari que li permet fer comparacions i fa referència a altres que "subsisten todavia por estos pueblos". Finalment, tracta també del camí romà.

El mil·liari de Borriol, que Vallés creia inèdit, en realitat havia estat localitzat per A. Sales, cronista de València ja esmentat, el 25 de setembre de 1753, que va veure la columna "hechada en el suelo delante la Hermita de S. Vicente de Borriol"³⁴. Però ni Cavanilles ni Vallés devien conèixer el treball de Sales de 1766 on donava a conèixer aquest mil·liari, que va romandre inèdit fins a la seua publicació per F. Fita l'any 1883³⁵. Això no obstant, la procedència exacta d'aquest mil·liari i dels fragments que l'acompanyaven ens la dóna Valcárcel³⁶: "Los tres pedazos de piedra señalados con los números 44, 45 y 46 se encontraban en la ermita de San Vicente. Sin embargo, se sabe que estuvieron mucho tiempo caídas y arrojadas en el camino que va á la Puebla desde Borriol á distancia de una legua de esta población. Los tres pedazos componian un miliario

³⁴ G. Escolano, *Décadas de la Insigne y Coronada ciudad y Reino de Valencia*, II, Valencia, 1611, col. 628, en parlar de l'abundància de mil·liaris per aquesta zona, explica que "muchas columnas que desde tiempo de Romanos han quedado, y quedan aun: como es de ver en los llanos de Castellon, una enhiesta cabe la venta que llaman Emperadora; otra derribada, sobre la Puebla de Borriol; y en el valle de Burriol muchas por el suelo"; tal vegada aquesta darrera siga una referència al mil·liari de Borriol i als altres fragments publicats per Valcárcel.

³⁵ A. Sales, *Declaración de una coluna del Emperador Adriano*, 1766: F. Fita, "Antigüedades romanas de Valencia", *BRAH* III (1883), pp. 51-64.

³⁶ A. Valcárcel, *Inscripciones y antigüedades del Reino de Valencia*, citat, p. 27, n. 44, 45, 46, làm. 4

romano, que tendria de diàmetre dos palmos y medio, y unidos de altura quince palmos valencianos³⁷.

Quant a l'altre mil·liari que esmenta, possiblement el coneixia per la referència de Cavanilles³⁸. Vallés utilitza quasi els mateixos termes que aquell per a situar-lo: "entre el camino de S. Matheo, y el sendero de la Sierra de Engarcerán". Tot i que Cavanilles no l'ubica en cap municipi concret, donat que l'esmenta a continuació d'un altre que sí situa a les Coves de Vinromà, sembla que també aquest hauria de trobar-se al mateix terme municipal o al veí de Vilanova d'Alcolea, possiblement prop del barranc de Penyaroja. També diu que les seues dimensions eren semblants a les del de Borriol: 8 pams i mig, uns 190 cm, de manera que probablement devia trobar-se sencer.

En relació amb la Via Augusta, indica que el monument deu correspondre al camí que va manar construir August: "tal vez será este la celebre Via Augusta, que Augusto mandò abrir y extender hasta los confines de su imperio". La presència del mil·liari de l'emperador Deci l'explica per la reparació que degué efectuar-se en el seu regnat: "esta Via Augusta pudo repararse en el imperio de Decio". En el que sí erra és en la seua atribució de l'arc de Cabanes al temps d'aquest emperador³⁹, donat que la via passava per davall mateix d'aquest monument: "¿(...) no tendremos fundamento para presumir que este se edificò en tiempo de Decio en la reparacion ò formacion de este camino, (...)?". També fa referència a la denominació de "camí dels Romans", utilitzada en el seu temps ("es fiel la tradicion de los naturales de que pasava por aqui el camino de los Romanos"), avui dia Senda dels Romans. Aquest sembla un apel·latiu culte, d'origen erudit i ja popularitzat en el seu temps⁴⁰.

³⁷ Aquestes mides corresponen a uns 56 x 340 cm. Una alçada tan extraordinària fa pensar que les tres peces no deuen pertànyer a un sol mil·liari. La distància assenyalada, una llegua, correspon a uns 5'5 km; sobre el valor de la llegua, vegeu: F. Mateu Llopis, s. u. "Llegua", *GERV*, 6, p. 241.

³⁸ A. J. Cavanilles, *Observaciones sobre la Historia Natural...*, citat, p. 69: "Mejor suerte le cupo á la (piedra miliar) que aun existe á la izquierda del camino real, muy cerca del sitio en donde se cruzan la senda que baxa de la Sierra de Engarcerán y el camino de San Mateo".

³⁹ Sobre l'Arc de Cabanes, vegeu: F. Arasa i L. Abad, *L'arc romà de Cabanes*, Castelló de la Plana, 1989.

⁴⁰ F. Arasa i Gil, "Toponímia i arqueologia a les comarques

Al terme municipal de Borriol la via seguia l'estret corredor on es troba situada la població, que comunica el corredor prelitoral per on discorre des de Traiguera fins a la Pobla Tornesa, amb el pla litoral - la Plana- que segueix fins a Sagunt. La via entrava per les Costes de la Pobla, on possiblement es va trobar un mil·liari esmentat per l'historiador P. A. Beuter l'any 1538 dedicat a l'emperador Galeri (293-311)⁴¹. Després segueix un traçat sinuós que en alguns trams discorre paral·lel a la carretera i en altres s'hi superposa. Possiblement a l'altura de l'ermita de Sant Vicent començava a aproximar-se al riu de Borriol per tal d'evitar el barranc de Cominelles, que ací va molt encaixat i resultaria difícil de travessar, i que per la part baixa, prop del riu, resulta més accessible. Després seguiria per la vora dreta del riu fins a travessar-lo per un gual a l'altura del pont de l'autovia, des d'on continuaria amb un traçat semblant al de l'actual carretera⁴².

Passem ara a ocupar-nos del mil·liari de Deci. Els tres fragments descrits per Valcárcel romangueren molts anys a l'ermita de Sant Vicent, d'on foren traslladats al Museu de Belles Arts de Castelló. Després van estar exposats a l'aire lliure en un jardí del carrer Colón de Borriol i recentment s'han instal·lat a la Col·lecció Museogràfica local. Les tres peces són de gres rogenc. El fragment que conserva la inscripció quasi sencera correspon a la part superior de la columna. Les seues dimensions són: 115 x 60 cm i l'alçària de les lletres és de 10-6'5 cm. La superfície inscrita és irregular. Està trencat en l'extrem superior. En l'actualitat presenta una fractura que afecta a l'inici de les tres primeres línies, les quals encara pogueren ser llegides íntegrament per Sales, Valcárcel i Vallés. La bibliografia sobre aquest interessant document epigràfic i viari és molt extensa⁴³. La transcripció i la traducció del seu text són com segueix:

septentrionals del País Valencià", *Bulletí Interior de la Societat d'Onomàstica* XXIII (1986), X Col·loqui General de la Societat d' Onomàstica, Barcelona, p. 45.

⁴¹ F. Arasa i Gil, "Els mil·liaris del País Valencià", *Fonaments* 8 (1992), Barcelona, pp. 245-249.

⁴² F. Arasa i V. M. Rosselló, *Les vies romanes del País Valencià*, València, 1995, p. 106.

⁴³ A. Laborde, *Voyage Pittoresque et Historique de l'Espagne*, I, Paris, 1806 (Montserrat, 1974), p. 100, lám. 143, n. 20; B. Ribelles, *Colección de lápidas y antigüedades romanas de la ciudad y reyno de Valencia*, Arxiu PP.

[Imp(eratori) Ca]es(ari) G(aio) Mesio

[Q(uinto) Traian]o Decio

[Inuicto] Pio Felici Aug(usto)

Dacico Maximo Pontific(i)

5 Maximo, Tr<i>[b]uniciae

Potestat<i>s II, Co(n)s(uli)

II, P(atri) P(atriciae), Pr[o]co(n)s(uli); et Q(uinto) Herennio

Etruscio Mesio {N}Nobilis(simo)

Caes(ari). Via Aug(usta)

10 [m(ilia) p(assum) ---]CIIX.

Dominics de València (ms. 17), p. 61; J. A. Ceán Bermúdez, *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*, Madrid, 1832, pp. 56-57; CIL II 4949; A. Miralles del Imperial, *Crónica de Castellón de la Plana*, Castellón, 1868, p. 34; F. Fita, "Antigüedades romanas de Valencia", citat, 54-55; F. Fita, "Noticias", *BRAH* XII (1888), pp. 283-285; J. A. Balbás Cruz, *El libro de la Provincia de Castellón*, Valencia, 1892, pp. 37-39; A. Chabret Fraga, *Vías romanas de la provincia de Castellón de la Plana*, Castellón, 1978 [1907], pp. 34-35; R. Huguet, a C. Sarthou Carreres, *Provincia de Castellón*, Geografía General del Reino de Valencia, Barcelona, s/a [1913-15], pp. 186-187; A. Blázquez y Delgado i A. Blázquez Giménez, "Exploraciones en las vías romanas de Bérvida a Asturias y de Cataluña, Valencia y Jaén", *MJSEA* 69 (1925), p. 14; D. Fletcher i J. Alcácer, "Avance a una arqueología romana de la provincia de Castellón", *BSCC* XXXII (1956), pp. 141-142; *HAEp* 1955-56, n. 968; M. Tarradell, "Nuevo miliario de Chilches y notas sobre vías romanas y toponimia", *PLAV* 9 (1973), p. 92; P. P. Ripollès Alegre, "Sinopsis de epigrafía latina castellonense", *CPAC* 3 (1976), pp. 243-244, n. 46; J. G. Morote Barberá, "El trazado de la Vía Augusta desde Tarracone a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio", *Saguntum* 14 (1979), Valencia, p. 149, n. 8; S. Babiloni Tena, *Borriol, en el umbral de la Plana*, Castellón de la Plana, 1984, pp. 116-117; F. Arasa i Gil, "Los miliarios de la Vía Augusta en el País Valenciano", *Simposio sobre la red viaria en la Hispania Romana*, Zaragoza, 1990, p. 23; F. Arasa i Gil, "Els mil·liaris del País Valencià", citat, pp. 249-251, làms. VII-VIII; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia Tarraconense*, Zaragoza, 1992, pp. 118-120, n. 115, fig. 65, lám. LXV; V. M. Rosselló i Verger, "Les vies romanes al País Valencià. Il·lusions i certeses", *Serie de Trabajos Varios. SIP* 89 (1992), València, pp. 623-624; CIL II²/14, p. 534.

"A l'emperador César Gai Mesi Quint Trajà Deci, Invicte, Pius Felic, August, Dàcic Màxim, Pontifex Màxim, dotat de la segona Potestat Tribunícia, Cònsol per segona vegada, Pare de la pàtria, Procònsol; i a Quint Herenni Etrusc Mesi nobilíssim César. Via Augusta, (...) 08 mil passes".

La lliçó que fa Vallés del text és en general correcta. Reconeix que el text conté alguns errors, que en part esmena. Això fa amb l'existent en la r. 5, on el mot *tribuniciae* apareix incorrectament escrit com *trubuniciae*. Fa el mateix en la r. 6, on apareix *potestates* en lloc del genitiu *potestatis*. I en relació amb la Potestat Tribunícia indica que llegeix el numeral IV, però reconeix la impossibilitat històrica d'aquesta lliçó: "(...) hay motivo para creer sean II veces respeto de estar en contra la historia, que no dexa llegar à tres años el reynado de Decio". L'error de transcripció més important el té a causa d'una altra errada del lapicida, que duplica la N inicial del mot *nobilis* en la r. 8, cosa que el porta a llegir NNORI IIS i esmenar MINORI IIS, en interpretar que es tracta d'un qualificatiu de *Caesar*, que tradueix com "el menor Cesar de estos". D'altra banda, també assenyala que algunes irregularitats del camp epigràfic poden haver fet que el lapicida separara lletres d'algunes paraules fins a parèixer que estaven tallades: PI·O, TR·VBVNICIAE, etc. En la r. 9 indica que deu faltar la forma verbal, tal vegada RESTITVTA, per a donar-li sentit. Finalment, reconeix que no és possible la lectura de la r. 10, tot i que restitueix XXIX pensant que l'inici de la numeració es trobaria a València.

Vallés assenyala que el nom que figura en la dedicatòria correspon a l'emperador Deci (249-251), tal com ja va indicar Sales, a qui apareix associat el seu fill Q. Herenni⁴⁴. Fins i tot precisa la seua datació "en el tiempo que media desde que venció à los Barbaros (en la Dacia) hasta fines de su segundo Consulado, esto es el año 250 de J.C.". Efectivament, el mil·liari es data entre els mesos de maig-juny de l'any 250, quan Herenni assoleix el títol de César, i finals d'aquest any, quan Deci conclou el seu segon consolat. La referència a la TP II i no a la III s'explica per la utilització d'un sistema alternatiu a l'hora de computar el número d'aquesta magistratura, segons que hom prenga com a referència el dia que fou proclamat emperador per les tropes de Mèsia, o el dia de la mort de *Philippus* i de la seua

⁴⁴ E. Croag, A. Stein i L. Petersen (1933 ss): *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, III, p. 28; IV, p. 106.

consegüent proclamació pel Senat, posterior a l'altra i fixada entre l'1 de setembre i el 16 d'octubre⁴⁵. És per això que podria parèixer una contradicció el fet que figuren conjuntament la TP II i el COS II, si aquella comença a comptar-se des de la seua proclamació militar, anterior a la proclamació oficial pel Senat, ja que llavors hauria de ser la III. Quant al proconsulat, la xifra del qual no figura indicada, sí que apareix en altres mil·liaris del mateix emperador i correspon al III.

El mil·liari de Borriol presenta la fórmula imperial millor conservada de tots els de Deci, i ofereix una ordenació diferent a la constada en el de Centcelles (Tarragona). Els *cognomina* honorífics comencen amb *iruicto*, i en els títols, l'honorífic es col·loca entre el consolat i el proconsolat. Aquesta ordenació se segueix en tots els casos corresponents al segon consolat i la TP II. La nominació d'Hereni és senzilla, sense més títol que el de successor. En general, la distribució dels diferents elements del formulari és incorrecta, puix apareixen barrejats. Les abreviatures es redueixen a les encunyades per tradició i la resta de paraules figuren completes. D'altra banda, en els mil·liaris d'aquest emperador conservats a Lusitània, on són especialment abundants, figura, abans de la xifra corresponent a la milla, l'expressió *milia passum*, per la qual cosa és possible que també figuràs en aquest cas, puix la pedra apareix trencada precisament en aquesta zona.

Pel que fa a l'última línia del text, on figura la xifra corresponent a la distància que hi havia des del *caput uiae*, les lectures dels diferents editors a penes són coincidents. Sales i Hübner llegeixen CXIX, Valcárcel CXLV, Vallés XIX, Ripollès CLIX, Morote CIIX i Lostal una xifra que supera les dues centenes: C..CIIX o C..CLIX, considerant com a més versemblant la de CCCIIX. Certament, la presència de traços posteriors a la inscripció del text fa difícil la lliçó d'aquesta xifra. Però podem recórrer als mil·liaris pròxims que conserven el numeral per a tenir referències que ens en faciliten la restitució. Cap al nord, al mil·liari de Vilanova d'Alcolea figura la xifra de CCLXXXIII milles que s'han d'entendre comptades des del *Summo Pyrenaeo*⁴⁶, on devia estar situat el *caput uiae* de la Via Augusta, de

⁴⁵ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1914, pp. 202-203.

⁴⁶ F. Arasa i Gil, "Un nou mil·liari de la via Augusta trobat a la Vilanova d'Alcolea (el Baix Maestrat)", *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 15 (1990-91), Castelló de la Plana, pp. 447-456; F. Arasa i

manera que si el de Borriol pertany a la mateixa sèrie numeral hauria de sumar uns 23 km més (15-16 mp), el que donaria una xifra de CCXCVIII-IX milles que no es correspon amb cap de les proposades. Cap al sud, al recentment publicat mil·liari del camí de la Cova del Colom de Castelló de la Plana figura una xifra incompleta i de lectura insegura que comença per CC[---]⁴⁷, que sembla indicar una progressió de la sèrie numeral cap al sud.

Com fa veure Vallés, el trencall de la pedra no permet llegir amb seguretat aquesta línia. De dreta a esquerra, és a dir, des de les unitats a les centenes, l'últim signe és amb seguretat un X, i abans hi ha dos traços verticals, el primer dels quals és clarament d'incisió antiga; davant d'ells hi ha la part superior d'una C; una línia diagonal travessa aquesta lletra i el primer I, i això pot donar lloc a interpretar aquest signe com un X. La xifra corresponent als *milia passum* pot acabar, doncs, en CIIX o CLIX, però com es distingeix en el dibuix de Vallés, davant hi ha altres traços que probablement corresponen a un numeral major. Aquests poden correspondre efectivament a dues C; el traç inclinat que es veu a continuació pot correspondre a una X, a la qual sembla seguir una altra C. D'aquesta manera, afegint aquesta part restituïda a la millor conservada de la dreta podem considerar la possibilitat que es tracte de CCXCIIIX, xifra que s'adiu amb la menor de les anteriorment proposades, però amb una diferent grafia de les unitats. El lloc de la troballa del mil·liari de Castelló de la Plana està situat a uns 11 km cap al sud del lloc de procedència del mil·liari de Borriol, el que fa unes 7-8 milles, de manera que si -com sembla- segueix la mateixa sèrie numeral, en aquest hauria de figurar el numeral CCCV-VI. Així, tot i que les evidències són febles, sembla que confirmen l'existència d'una sola sèrie numeral que començava al *Summo Pyrenaeo* i seguia cap al sud almenys fins a la comarca de la Plana Alta, possiblement amb el mil·liari de Castelló de la Plana com a darrera expressió coneguda fins al moment.

Aquesta reinterpretació invalidaria la hipòtesi -enunciada arran de la troballa del mil·liari de Vilanova d'Alcolea- segons la qual podrien haver existit dos trams de la Via Augusta amb mil·liaris que seguirien

Gil, "Un nuevo miliario de Caracalla encontrado en la Via Augusta (Vilanova d'Alcolea, Castellón)", *Zepirus*, XLVI (1994), Salamanca, pp. 243-251.

⁴⁷ P. Ulloa Chamorro, "Nuevo miliario de la vía Augusta hallado en Castellón", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20 (1999), Castelló de la Plana, pp. 209-220.

numeracions en sentit contraposat, el meridional que començaria a la posta *ad Turres* i avançaria en direcció nord, i el septentrional que començaria al *Summo Pyrenaeo* i avançaria en direcció sud fins a trobar-se en un *terminus viae* comú que podria haver estat situat al *limes* septentrional del territori de la ciutat de *Saguntum*. Queda per saber on es trobaria el *terminus* de l'única sèrie numeral que -a la llum del nou document epigràfic de Castelló de la Plana- sembla haver existit, el que tan sols podran dilucidar noves troballes de mil·liaris.

APÈNDIX DOCUMENTAL

I

"Castellón de la Plana y 18 de Mayo de 1796.

Muy Sr. Mio: alentado por la buena acogida, que de Vm. mereció mi antecede(n)te carta, no parece regular omita poner en su noticia, como pasando repetidas veces por la hermita de S. Vicente, situada en el termino de Borriol, llamavan mi atencion dos piedras amoladeras, que servian de poyo en la plazuela de dicho hermitorio: notava su figura cilindrica, la igualdad de su diametro, y el remate de la una en base quadrada. Una de las dos presentava una larga inscripcion latina, que apenas podia leerse por estar cubierto un segmento del cilindro, y hallarse muy desfiguradas las letras. De cada dia se interesava mas mi curiosidad, y reparando en su naturaleza arenisca, en la base y altura del cilindro, se me ofreció que pudieran muy bien ser los trozos de alguna otra piedra miliar, compañera y semejante à la que se halla todavia en pie entre el camino de S. Matheo, y el sendero de la Sierra de Engarcerán. Llevado de esta conjetura quise verificar su medida, y hallé que el cilindro de la del mecionado sendero tenia de altura 81/2 palmos, y con corta diferencia los mismos de circunferencia. Tomados por una sola pieza los dos trozos de la hermita de S. Vicente, vi igualmente que su altura cilindrica tenia obra de 8 palmos, los mismos casi que de circunferencia: cantidades harto semejante con los de la otra miliar, que hacen manifesta su identidad en hechura y destino. Satisfecho de hallar tal inscripcion en una piedra miliar, de cuya apreciable circunstancia carecian otras que en todo, ô en parte subsisten todavia por estos pueblos, con harto sentimiento de los que estiman las respetables reliquias de la antigüedad, tomé la resolucion de arrancarla del poyo, y sin alterar la menor letra, y con sus mismos

defectos, copiarla fiel y cuidadosam(en)te segun se ve en el diseño que incluyo.

Se notan en esta inscripcion algunos errores que me hicieron vacilar, tal como la V muy bien formada que se lee en TRVBVNICIAE, NNORI IIS de la linea 8.ª que parece natural deva leerse MINORI IIS, y asi de otros. Como el cilindro no es exactam(en)te circular, y degenera por una parte en prisma, aunque insensible a primer vista, puede que el artifice cuydase de separar las letras de aquel pequeño angulo prismatico, y esta será la razon de verse cortadas las palabras PI·O, DACICO MAIXIMO, TR·VBVNICIAE. Con estas correcciones la inscripción se leeria del modo siguiente:

IMP. CAES. C. MESIO

Q. TRAIANO. DECIO

INVICTO. PIO. FELICI. AVG.

DACICO. MAXIMO. PONTIFICI

MAXIMO. TRIBVNICIAE

POTESTATIS. IV. COS.

II. P.P. PROCOS. ET. Q. HERENNIO.

ETRVSCIO. MESIO. MINORI. IIS

CAES. VIA AVG.

XIX

Si en la penultima linea se sobreentiende la palabra RESTITVTA ú otra equivalente como se hace forzoso para que tenga sentido la oracion podremos traducirla como sigue: *La Via Augusta restablecida imperando el Cesar Cayo Mesio Quinto Trajano Decio Invicto Pio Feliz, Augusto, Dacico Maximo, Pontifce Maximo, quatro veces*” condecorado de la Potestad tribunicia, dos de la Consular, Padre de la Patria, Proconsul y Quinto Herennio Etrusco Mesio el menor Cesar de estos...

* ¿La palabra AVG. no podría expresar también AVGMENTATA, ò AVGTA, y se reconoc[er]ia mejor el motivo de la ereccion de la inscripcion? Si así fuese, no havria la menor duda de que en el imperio de Decio se abrió este camino. A los sabios toca decidirlo.

” Leo IV veces, pero hay motivo para creer sean II veces respeto de estar en contra la historia, que no dexa llegar à tres años el Reynado de Decio.”

No se puede leer con la seguridad conven(ien)te la ultima linea, y si bien presumo que expresará XXIX millas hasta Valencia ¿para que aventurar su numero, suma(men)te confusos y borrados sus caracteres? Si es esta la traducción verdadera podrá dar mucha luz à la historia de este Reyno, y tambien à la Romana. Vemos que es fiel la tradicion de los naturales de que pasava por aqui el camino de los Romanos, que tal vez será este la celebre Via Augusta, que Augusto mandò abrir y extender hasta los confines de su imperio. ¡Lección muy oportuna en esta nueva construcción de caminos para que sigamos las demarcaciones que trazaron tan diestros Maestros! Puede también presumirse, que esta Via Augusta pudo repararse en el imperio de Decio. Este se ve adornado con los dictados de invicto, pio, etc, cosa familiar en los Emperadores de aquellos tiempos, cuya escandalosa facilidad, de cada dia los hacia menos apreciables. El de Dacico Maximo sin duda alguna huvo de darsele, por haver vencido à los Barbaros en la Dacia, provincia del Ylirico, de que inferiremos con harta seguridad que esta piedra miliar devió colocarse en el t(iem)po que media desde que venció à los Barbaros hasta fines de su segundo Consulado, esto es el año 250 de J.C.: hallazgo indisputable que fixa la epoca de ereccion de estas antigüedades, formacion del camino Romano, ò reparacion de la Via Augusta. ¿Y puesto que la tradicion nos asegura que el camino pasava por debaxo del arco Romano que se halla junto à Cabanes no tendremos fundamento para presumir que este se edificò en tiempo de Decio en la reparacion ò formacion de este camino, y no en el siglo de los Scipiones segun lo persuade su pobre arquitectura, à sabiendas de que en el tercer siglo de la Era Vulgar empezava yà à eclypsarse el esplendor de las bellas artes? Este punto es muy interesante, y digno de la atención de un Literato como Vm., sé muy bien, que a mi solo me toca presentar este monumento oculto, à Vm si, el de enriquecer la historia è iluminarnos en estas tinieblas.

Esto es quanto por ahora pongo en noticia de Vm, asegurado de que la indulgencia de mis defectos correspondera à su bondad, à la que se reconoce obligado su afto. y seguro servidor

Q. B. L. M. De Vm.

El Baron de la Puebla Tornesa.

Mil enhorabuenas por el justo ascenso del hermano de Vm, y q(ue) sea escala para otros mayores.

Sor. D. Antonio Josef Cavanilles.

II

"Castilla la nueva, Requena y Junio 26 de 1796

"Muy Señor mio: acabo de recibir la muy apreciable respuesta de Vm., que por hallarme en Requena donde permaneceré el verano, hà llegado à mis manos algo atrasada. En efecto no podia persuadirme que la noticia de nuestra piedra miliar se huviese escapado al difunto Bayer: sospecha que me hizo tomar algunos informes en Borriol, de los que pude poner en limpio, que pasando una vez aquel Literato por el hermitorio de S. Vicente, se arrimó à la piedra, y empezó à leer la inscripcion, pero como estuviere medio cubierta dixo: *para esto serà preciso quitarla de aquí*: montó à cavallo, pasó adelante, y ya no bolvió mas. Puede, que fuese otra vez de espacio, y que entonces leyese la inscripcion, cuya copia y pensamientos presume Vm. no paren en la biblioteca de la Universidad, que registraré à mi regreso, si lo permiten. (...)".

IMP: CAES: C: M: ESIO
 Q: TRAJANO DECIO
 I: AVICTO: P: I: OFFICIAVC
 DACICOM: XIMOPONTIFIC
 MAXIMOTR: V: R: V: N: I: A: G:
 P: O: T: E: S: T: A: T: I: S: . N: O: S
 P: P: P: P: R: E: O: S: . E: T: Q: H: E: R: E: N: N: I: O
 E: T: R: V: S: C: I: O: M: E: S: I: O: M: M: O: R: I: I: S
 CAES. VIA AVC
 I: I: C: I: X